

AQRAR SFERANIN İQTİSADI MEXANİZMİNİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Aqrar sferanın iqtisadi inkişaf mexanizminin səmərəliliyi onun xüsusiyyətləri ilə bilavasitə bağlıdır. Bu xüsusiyyətlər kənd təsərrüfatının institusional mühiti və bu sferanın spesifik xüsusiyyətləri ilə əlaqəli olub, aqrar sferanın inkişafının iqtisadi qanunauyğunluqlarını formalaşdırır. Aqrar sferada iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından kənd təsərrüfatı istehsalının modernləşdirilməsi, innovativ avadanlıq və texnologiyaların mənimlənməsi, bazarın kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin olunması və sosial məqsədlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Açar sözlər: iqtisadi mexanizm, tənzimləmə, risk, rəqabət, bazar, səmərə.

Giriş

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyi problemini daha da aktualaşdırır. Bu baxımdan strateji əhəmiyyətli məhsullarla özünü təmin etmək iqtisadi prioritetlərdən hesab edilir. Göstərilən məsələlərin həlli aqrar istehsalın davamlı inkişafı üçün daha səmərəli iqtisadi inkişaf mexanizmlərinin formalaşdırılmasına ehtiyacla özünü büruzə verir.

Aqrar sferada iqtisadi inkişaf mexanizminin səmərəliliyi hər bir subyektin fəaliyyətinin nəticələrindən bilavasitə asılıdır. Məlumdur ki, aqrar müəssisələr kənd təsərrüfatının kompleks şəkildə inkişafı üçün iqlim, ərazi, maliyyə, maddi istehsal və s. kontekstində özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fəaliyyət göstərir. Belə fərqləndirici xüsusiyyətlər kənd təsərrüfatının institusional mühiti və bu sferanın spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlı olub, aqrar sferanın iqtisadi inkişaf mexanizminin formalaşması məsələsinin öyrənilməsi və nəzərə alınmasının zəruriliyini ortaya qoyur.

Göstərilənlərdən başqa aqrar sferada müəssisələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin və əməkdaşlığının təşkili formalarının müxtəlifliyi, sahibkarlıq subyektləri baxımından dövlətin istehsalı stimullaşdırma mexanizmlərindəki fərq, təsisatın səmərəliliyinin onun milli dəyərlərə uyğunluğundan asılılığı, kənd təsərrüfatı müəssisələrində stimullaşdırma mexanizminin təşkili xüsusiyyətləri, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına informasiya dəstəyinin zəruriliyi, kənd təsərrüfatında müxtəlif hüquqi-təşkilati formaların yayılması, dövlətin aqrar proteksionizm siyasətinə ehtiyac və s. institusional xüsusiyyətləri şərtləndirən əsas istiqamətlərdir.

Kənd təsərrüfatının iqtisadi mexanizminin institusional aspektləri

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatının institusional mühitinin formalaşması iqtisadi mexanizmin tərkib hissəsi kimi təşkilati aspektləri də özündə birləşdirməklə aqrar sferanın inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Institusional mühitin formalaşdırılması əsasən hüquqi - tənzimləyici və hüquqi məhdudiyətlər, mülkiyyət hüquqları, dövlətin aqrar siyasəti və s. mexanizmlərin kənd təsərrüfatı strukturlarının fəaliyyət göstərməsini və davamlı inkişafını təmin edən istehsal proseslərinin təşkili formalarını əhadə edir. İqtisadi mexanizmin institusional aspektləri idarəetməyə bazar qanunlarının təsirini, habelə dövlət də daxil olmaqla bazar münasibətləri subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkilati-hüquqi əsaslarını əks etdirir [3, s.72].

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi mexanizmin formalaşdırılması yolu ilə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafının əsas mənbələrinin mövcudluğu və dəyəri, habelə institusional mühit və bu mühitdə inkişaf etmiş iqtisadi strukturların rəşional davranışları əlaqələndirilir, stimullaşdırılır və ya məhdudlaşdırılır.

Institusional mühit rəşmi və qeyri-rəşmi qaydaların, iqtisadi davranışın çərçivəsini müəyyən edən istehsal, mübadilə və resursların bölgüsünün əsaslarını təşkil edən bir mexanizm kimi çıxış edir. Qeyd edilənləri ümumiləşdirsək, institusional mühiti iqtisadi inkişafı ilə bağlı müəyyənləşdirilən zəruri tədbirlərin həyata keçirilmə norma və mexanizmləri kimi qiymətləndirmək olar. Əslində

iqtisadi mexanizmin institusional mühiti öz-özlüyündə bir mexanizmdir və kənd təsərrüfatının institusional mühitini formalaşdırmaq modelidir.

Araşdırmalara əsaslanaraq demək olar ki, aqrar sferanın institusional mühiti onun inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla formalaşdırılmalıdır. İnstitusional sistemindəki fərdi elementləri yeniləmək, beynəlxalq təcrübəyə uyğun davamlı olaraq təkmilləşdirmək onun iqtisadi proseslərdəki əhəmiyyətini daha da artırır. Bu kontekstdə institusional mühitin formalaşması xüsusiyyətləri kənd təsərrüfatının inkişafı üçün iqtisadi mexanizmin formalaşmasının institusional xüsusiyyətlərini də müəyyənləşdirir. Ona görə də onun əsas elementlərinin nəzərə alınması vacibdir.

İnstitusional mühitin xüsusiyyətlərinin hər biri əhəmiyyətli və əsaslı mürəkkəbliyi baxımından fərqlənir. Ona görə də kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində zəruri institusional mühitin yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi məqsədəuyğundur:

- mülkiyyət hüquqlarını təmin etmək üçün qanunvericiliyin formalaşdırılması və davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarına məsləhət informasiya xidmətləri sistemlərinin yaradılması;
- yerli istehsalın səmərəliliyini artırmaqla idxal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətini azalda biləcək dövlət siyasətinin aləti kimi kənd təsərrüfatında proteksionizmin inkişaf etdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrinin xarici bazarlara yönəldilməsi məqsədilə inteqrasiya prosesinin səmərəliliyinin artırılması, bunun üçün zəruri şəraitin yaradılması [2, s. 27];
- idarəetmə metodları və istehsal texnologiyalarının tətbiqi ilə icarə yönümlü davranışdan mənfəətə keçidin təmin edilməsi;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrinin regionlararası əlaqələrinin yaxşılaşdırılması.

Beləliklə, kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişaf mexanizminin formalaşmasının institusional xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları fərqləndirmək olar: makro və mikro səviyyədə iqtisadi imkanlar baxımından təsərrüfatları kateqoriyasına görə bölgü; kənd təsərrüfatında əməliyyat xərclərinin yüksək səviyyədə olması; subsidiya mexanizminin əhəmiyyətliyi; investisiya effektinin uzunmüddətli olması; kənd əhalisinin ödəmə tələbatının aşağı səviyyəsi; iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinin zəruriliyi; torpaq münasibətləri və mülkiyyət hüquqlarının dəqiqləşdirilməsinin zəruriliyi; şəxsi yardımçı sahələrin maraqlarını nəzərə almağın zəruriliyi və s.

Aqrar sferada iqtisadi inkişaf mexanizminin əsas elementləri

Aqrar sferanın iqtisadi inkişaf mexanizminin ayrı-ayrı elementlərinin inkişafı mövcud problemlərin və ziddiyyətlərin həll edilməsinə yönəldilir. Müasir realıq bu baxımdan zəruri mühitin formalaşdırılması şərtlərinə ciddi tələblər qoyur, çünki açıq bazar şəraitində xarici ölkələrin istehsalçıları dövlət dəstəyindən istifadə edərək davamlı olaraq istehsal güclərini artırır. Ona görə düzgün qərarların verilməsi vacibdir, çünki onların nəticələri özünü uzunmüddətli dövr ərzində göstərə bilər.

Məlumdur ki, kənd təsərrüfatının da daxil olduğu aqrar-sənaye sferası sıx qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri olan, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və saxlanması, habelə kənd təsərrüfatını və emal sənayesini istehsal vasitələri ilə təmin edən sahələri əhatə edir. Kənd təsərrüfatı aqrar sistemin əsas tərkib hissələrindən biri olmaqla, tarixən inkişaf etmiş aqrar mühitin qorunmasına və iqtisadi rifahına töhfə verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sferada iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından kənd təsərrüfatı istehsalının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması və modernləşdirilməsi, innovativ avadanlıq və texnologiyaların mənimlənməsi, istehlak bazarının kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin olunması, sosial məqsədlərin həyata keçirilməsi vacibdir [1, s. 53].

Kənd təsərrüfatı istehsalında təbii amillərdən asılılıq bu sahənin riskli olmasını şərtləndirir. Bununla əlaqədar olaraq kapitalın qaytarılması ehtimalı böyük risklə müşahidə edilir. Təcrübədə dövlət dəstəyi kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatı istehsalı ilə iqtisadiyyatın əksər sahələri arasındakı fərq bu sahənin digərləri ilə müqayisədə daha az səmərəli olması ilə əlaqəlidir. Aqrar sferaya qoyulan kapital daha az mənfəət gətirir. Ona

görə aşağı gəlirli kənd təsərrüfatı, dövlət dəstəyi də daxil olmaqla xarici dəstək olmadan sektorlararası rəqabətdə sənaye ilə müqayisədə bərabər səviyyədə iştirak edə bilmir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının əlverişsiz şəraitdə belə həyata keçirilməsi səbəbindən mənfəətçələrin əldə edilməsi ehtimalı böyükdür. Bunun üçün təkmil sığorta sisteminin və sığorta münasibətlərinin qurulması vacibdir. Elmi və texnoloji tərəqqi kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsində mühüm amillərdəndir. İnnovativ texnologiyaların tətbiqi istehsalın artımı ilə yanaşı məhsulların keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa, beləliklə müəssisələrin rəqabətə davamlılığını təmin etməyə təkan verir.

Rəqabətqabiliyyətlik kənd təsərrüfatı məhsullarının bazardakı mövqeyinin möhkəmləndirilməsində əvəzsiz rol oynayır. Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, kənd təsərrüfatı ümumən qeyri-elastikdir, bazar şəraiti və tələblərinə tam şəkildə cavab verə bilmir. Həmçinin bəzi hallarda yerli məhsullara tələbatın azalması kənd təsərrüfatının dəyişən mühitə uyğunlaşa bilməməsi ilə şərtlənir. Bunun əsas səbəbi bazar şəraitində kənd təsərrüfatının xüsusiyyətlərinə görə sektorlararası rəqabətdə uğurlu iştirak edə bilməməsidir. Ona görə də mövsümi, istehsal dövrü və iş müddəti ilə səciyyələnən kənd təsərrüfatı istehsalının təbii və iqlim amillərindən daha çox asılı olması, kənd təsərrüfatının digər sahələrlə müqayisədə əmtəə mübadiləsindəki qeyri-bərabərliyi, aşağı investisiya cəlb ediciliyi, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti və bir sıra digər amillər də nəzərə alınmalıdır [5, s. 36].

Aqrar sahənin iqtisadi inkişafına dövlət dəstəyi

Kənd təsərrüfatı istehsalının dəstəklənməsi dövlətin aqrar siyasətinin prioritetlərindən hesab edilir [6, s.28]. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi mexanizmi müxtəlif iqtisadi və maliyyə alətləri ilə xarakterizə olunur. Bu, kənd təsərrüfatının inkişafının spesifik xüsusiyyətləri, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, ölkənin qlobal kənd təsərrüfatı bazarındakı mövqeyi və digər bu kimi amillərdən qaynaqlanır.

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlət dəstəyinin məqsədlərinə aşağıdakılar daxildir:

- texniki-texnoloji tərəqqinin tətbiqi və istehsalın rasionallaşdırılması, eləcə də bütün istehsal amillərindən və resurslarından daha səmərəli istifadə etməklə məhsuldarlığın artırılması;
- kənd təsərrüfatında məşğulluğun və kənd əhalisinin yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarlarının sabitləşdirilməsi;
- daxili bazarın kənd təsərrüfatı məhsulları ilə zəmanətli təchizatı;
- istehlakçıların münasib qiymətlərlə kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatının ödənilməsi.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi tədbirləri içərisində istehsalçı gəlirlərinin və qiymət tarazlığının təmin olunması, kənd təsərrüfatının və əlaqəli sahələrlə qiymət nisbətini təmin edən mexanizmin tətbiqinə xüsusi üstünlük verilir. Təcrübədə kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi sistemindəki birbaşa ödənişlər kateqoriyasına iqtisadi inkişafa fərqli təsir göstərən aşağıdakı müxtəlif növ ödənişlər daxil edilir: kompensasiya ödənişləri, konkret sahələrə verilən subsidiyalar, sığorta və kompensasiya ödənişləri, maliyyələşdirmə şəklində ödənişlər, istehsal üçün ehtiyatların alınmasına və s.

Birbaşa dövlət subsidiyalarının ən vacib vəzifələrindən biri əlverişsiz iqlim və torpaq şəraiti olan ərazilərdə istehsalçılara ödənişlərin verilməsidir. Müxtəlif növ birbaşa subsidiyalar gəlir partitəti və həyat bərabərliyi siyasətinin tərkib hissəsi kimi son dövrlər daha çox rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, tam bazar mexanizmləri ilə, yəni qiymətlərin tənzimlənməsi vasitəsilə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə tam şəkildə çatmaq mümkün deyil [4, s.49]. Ona görə də kənd təsərrüfatının inkişafı mexanizminin tərkib hissəsi kimi maliyyə və kredit dəstəyi mexanizmindən istifadəyə də üstünlük verilir.

Nəticə

Beləliklə, kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişaf mexanizminin formalaşdırılmasının ən vacib məqsədi istehsalçıların maddi imkanlarını dəstəkləmək, onların geniş təkrar istehsal prosesini həyata

keçirmələri üçün zəruri maliyyə resursları əldə etmələrini təmin etməkdir. Bu, kənd təsərrüfatının xüsusi tələbləri ilə müəyyən edilir: maliyyə mənbələrinin kifayət səviyyədə olmaması; yüksək kapital intensivliyi və kapital qoyuluşlarının özünü ödəmə müddətinin uzun dövrü əhatə etməsi; gəlir əldə etmək üçün vaxt baxımından uyğunsuzluq və s. Bütün bunlar kənd təsərrüfatına maliyyə dəstəyi mexanizminə xüsusi yanaşmanın zəruriliyini diktə edir.

Beynəlxalq təcrübədə maliyyə, kredit və qiymət siyasəti ilə yanaşı, vergi siyasəti kənd təsərrüfatının dövlət dəstəyi sistemində və bunun üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında ən vacib vasitələrdir. Bu vasitələr kənd təsərrüfatında geniş şəkildə tətbiq olunur, lakin yüksək dəyəri, kapital intensivliyi və eyni zamanda aşağı gəlirlilik nəzərə alınmaqla onların fəaliyyət mexanizmi bu sahə üçün nisbətən əlverişli mövqə yaradır.

Göstərilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, hazırda elmi yanaşmalar bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sferalarının özünü tənzimləmə qabiliyyətinə malik olmayan bir sistem kimi qiymətləndirilməsində birləşir. Bu isə hər bir sferanın inkişaf etdirilməsi məqsədilə iqtisadi mexanizmin formalaşdırılması zərurətini yaradır. İqtisadi inkişaf mexanizmi bazar mühitində kənd təsərrüfatı sektorunun qaçılmaz itkilərinin kompensasiyası vasitəsi kimi də qəbul edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev İ.H., Soltanlı İ.Q. Aqrar sahənin modernləşməsi və rəqabətqabiliyyətliliyin təmin olunması. Bakı: Avropa – 2017. 428 s.
2. Ataşov B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri (nəzəriyyə və praktika). Monoqrafiya. Bakı-2017. 536 s.
3. Павленко Н. Е. Экономический механизм эффективного развития сельского хозяйства. Белгород: Белгородская областная типография, 2010. - 512 с.
4. Петрачкова Л.В. Продовольственная безопасность и государственное регулирование сельского хозяйства. Курск: Изд-во “Деловая полиграфия”, 2014. 144 с.
5. Сильванович В.И. Сельскохозяйственное производство: базисные факторы, основные результаты и условия инновационного развития: монография. М: ГГТУ, 2017. – 210 с.
6. Трубилин А.И., Сидоренко В.В., Михайлушин П.В. Аграрная политика. Краснодар: Просвещение-Юг, 2012. 363 с.

Илькин Шакир оглы Мирзоев
диссертант Азербайджанский Государственный
Аграрный Университет

Особенности развития экономического механизма аграрной сферы

Резюме

Эффективность механизма экономического развития аграрной сферы тесно связана с его особенностями. Эти особенности взаимосвязаны с институциональной средой сельского хозяйства и специфическими особенностями этой сферы и формируют экономические закономерности развития аграрной сферы. С точки зрения обеспечения экономического развития аграрной сферы важно модернизация сельскохозяйственного производства, освоение инновационного оборудования и технологий, обеспечение рынка сельскохозяйственной продукцией и осуществление социальных целей.

Ключевые слова: экономический механизм, регулирование, риск, конкуренция, рынок, эффект.

Ilkin Shakir Mirzayev
PhD Azerbaijan State Agricultural University

The development characteristics of the economic mechanism of the agrarian sphere

Summary

The effectiveness of the mechanism of economic development of the agrarian sphere is directly related to its characteristics. These characteristics are related to the institutional environment of agriculture and the specific features of this area and form the economic patterns of development of the agrarian sphere. From the point of view of ensuring economic development in the agrarian sphere, it is important to modernize agricultural production, master innovative equipment and technologies, provide the market with agricultural products and achieve social goals.

Key words: economic mechanism, regulation, risk, competition, market, efficiency.